

ARCHAEOLOGIA BELGICA

38

L. DEVLIEGHER

OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK VAN DE ST.-KWINTENSKERK TE OOSTKERKE-BIJ-BRUGGE

*Overdruk uit Bulletin van de Koninklijke Commissie
voor Monumenten en Landschappen, VIII, 1957.*

BRUSSEL

1958

VIOE
BIBLIOTHEEK

1013

25

Luc DEVLIEGHER
Aspirant N. F. W. O.

oudheidkundig onderzoek
van de st.-kwintenskerk
te oostkerke-bij-brugge

INLEIDING.

Het was op 23 mei 1946 dat we, als retorikastudent, voor de eerste maal te Oostkerke kwamen. De ruïne van de op 22 oktober 1944 gedynamiteerde toren, maakte een onuitwisbare indruk op ons ; we brachten van daar ons eerste archeologisch souvenir mee naar huis : een brokstukje van een XVe-eeuwse grafsteen. En stilaan nam het romantisch aanvoelen konkrete vormen aan : het onderzoek van oude monumenten zou een ernstig begrip worden.

Reeds in 1953 publiceerden we een geschiedenis van de kerk⁽¹⁾ ; de resultaten van ons onderzoek werden eveneens verwerkt in onze studie over de XIIIe-eeuwse gotiek in West-Vlaanderen⁽²⁾. Het blijft echter jammer dat er na de vernieling geen oudheidkundig bodemonderzoek in de beuken plaats vond. Waarnemingen tijdens een heropbouw kunnen erg onvolledig zijn ; zelden heeft men immers de nodige tijd en de mogelijkheid om tot een nauwkeurig onderzoek over te gaan. In 1956, van 22 oktober tot 8 november, en in 1957, van 6 tot 15 mei, kon er eindelijk op het grasveld achter de kerk gegraven worden door de Rijksdienst voor Opgravingen ; de resultaten van dit onderzoek worden hier medegedeeld⁽³⁾.

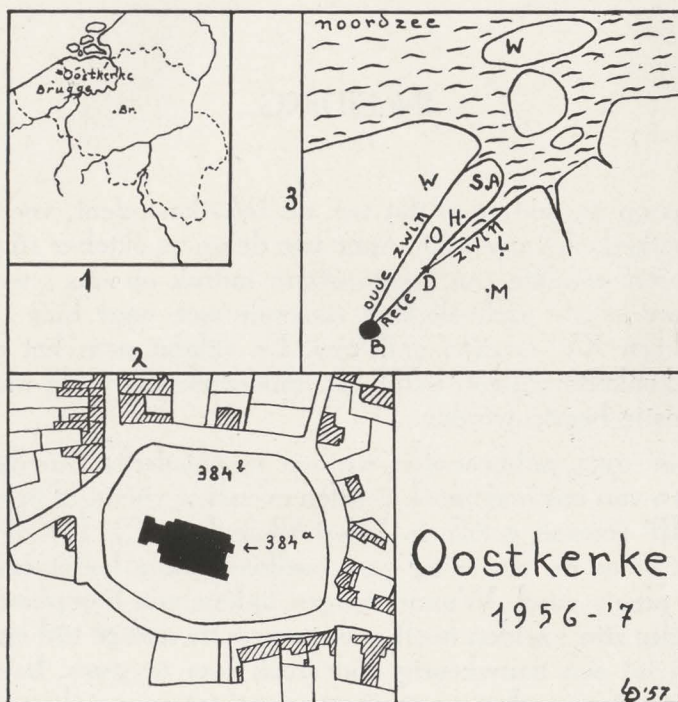
Oostkerke (prov. West-Vlaanderen ; arr. Brugge) ligt in de kuststreek, op ongeveer 4 m boven de zeespiegel, op de grens van het Oudland en Middelland (zie kaartblad Westkapelle 11 E, uitgave Centrum Bodemkartering). Op de onderzochte plaatsen ligt de Duinkerke III (X^e-XIe eeuw) en II (IVe-VIIe eeuw) klei op — 3 m op een veenlaag van 90 cm dikte, die zelf op het Pleistoceenzand rust.

(1) De Sint-Kwintenskerk te Oostkerke-bij-Brugge (*Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, IV, 1953, blz. 111-131).

(2) De opkomst van de kerkelijke gotische bouwkunst in West-Vlaanderen gedurende de XIIIe eeuw, I, blz. 295-297 (*Bulletin van de Koninklijke Commissie voor Monumenten en Landschappen*, V, 1954, blz. 177-345).

(3) We danken hier oprecht Prof. Dr. J. Mertens voor de aanwijzingen die hij ons gaf tijdens de opgraving ; op zijn dienstvaardigheid deden we nooit vergeefs beroep.

De kerk ligt in het centrum van het dorp ; in het kadaster staat ze opgetekend in S^{ie} B, n^r 384a. Een groot kerkhof (384b) omringt het bedehuis.

AFB. 1. — 1. Situatieplan. 2. Ligging volgens het kadaster. 3. Middeleeuwse toestand. Uit de moederparochie Oostkerke (O) ontstonden de parochies Westkapelle (W), Lapscheure (L), Moerkerke (M), Briele op Wulpen (W), Damme (D), S. Anna-ter-Muiden (SA) en Hoeke (H). B : Brugge.

I. GESCHIEDENIS.

Na de overstromingen van de Duinkerke II-transgressie (IVe-VIIe eeuw), dateren de vroegste aanduidingen voor bewoning in de kuststreek, in de omgeving van het Zwin, uit de VIIIe eeuw. Langs de beide oevers van het Zwin (1), die als gevolg van de voornoemde transgressie ontstaan was (2), strekte zich een schorregebied uit dat regelmatig aan overstromingen blootstond. Uit de eerste helft van de XIe eeuw dateren gegevens over het bestaan van dijken in de kustvlakte. Zo kon men de weidegrond in akkerland omzetten, werd de kuststreek beter bewoonbaar en groeide de bevolking aan.

Het was in dit gebied dat de zeer uitgestrekte parochie Oostkerke lag (3). Ten noorden lag ze aan de zee en de Zwinmonding; ten zuiden grensde ze aan de zandstreek, die niet overstroomd geworden was. Daar lag de primitieve moederparochie Sijsele, die ook een gedeelte van het latere Brugge omvatte; deze parochie kwam in de eerste helft van de VIIIe eeuw tot stand (4). Oostkerke moet dus wel rap na de overstroming gevormd zijn, vooraleer Sijsele de kans kreeg uitbreiding te nemen in het droogkomende schorrenland aan haar noordgrens.

In 1089 geeft Robrecht, zoon van graaf Robrecht I, aan de abdij van St-Quentin-en-l'Isle, in Vermandois, het tienderecht van nieuw aangeslibde grond bij Oostkerke (« omnem decimationem nove terre que vulgo wastina vocatur que ad parrochiam Oskirke pertinet... ») (5). Het tienderecht op dit « werpland » kwam immers ten goede aan de abdij die het patronaat en het tienderecht bezat in de parochie Oostkerke, waartoe de aangeslibde grond behoorde.

(1) De *Sincfal* uit de VIIIe-eeuwse *Lex Frisionum*.

(2) Ook EL. GOTTSCHALK plaatst het ontstaan van het Zwin in deze tijd. (*Historische geografie van westelijk Zeeuws-Vlaanderen*, blz. 15. Assen, 1955.)

(3) Voor de vroegste geschiedenis van Oostkerke, heeft Prof. Strubbe ons verschillende gegevens verstrekt, waarvoor we hem hartelijk danken.

(4) E. STRUBBE, *De parochies te Brugge vóór de XIIe eeuw* (*Album English*, blz. 378. Brugge, 1952).

(5) C. DUVIVIER, *Actes et Documents intéressant la Belgique*, I, 318-319. Brussel, 1898.

Wanneer kwam de parochie Oostkerke tot stand? Daar de abdij van St.-Quentin in de XIe eeuw het patronaat en het tienderecht bezat, is het zeer goed mogelijk dat de abdij het grondgebied vroeger in eigendom had, maar het waarschijnlijk tijdens de invallen der Noormannen kwijt geraakte. Een eerste vaststelling is, dat geen enkele Vlaamse graaf vóór 1089 betrekkingen heeft gehad met het graafschap Vermandois. Dit gebeurde pas in de tweede helft der XIIe eeuw, toen Filips van de Elzas huwde met Elisabeth van Vermandois. Het is dan ook onwaarschijnlijk dat een Vlaamse graaf zulk uitgestrekt gebied zou schenken aan een abdij, die niet in zijn graafschap gelegen is en dus aan zijn gezag ontsnapt. We moeten dus verder teruggaan. We komen zo terecht bij de Karolingers. We menen ook een datum post quem te kunnen bepalen. In 737 verkreeg de Gentse St.-Pietersabdij een schapenweide te Grifningas (ten westen van het latere St.-Anna-ter-Muiden). Aangezien deze eigendom omsloten is door het Zwin en Oostkerke, komt het ons voor dat het geschonken werd vooraleer Oostkerke gevormd werd. Eerst na die datum zal de abdij met Oostkerke begiftigd geworden zijn.

Of de naam Oostkerke oorspronkelijk is, weten we niet. Hij kan nochtans dateren uit de IXe eeuw, gelet op de soortgelijke naam Westkerke (bij Gistel) die in 877 als *VUistkirka* vermeld staat ⁽¹⁾. Vanaf 1089 kennen we originele vermeldingen van *Ostkerca* en varianten, steeds met *t*; doch in cartularia van St.-Quentin immer *Oskerca* en varianten, zonder *t*. Dr. M. Gysseling deelde dit vriendelijk mede, er bijvoegend: « Er zijn twee mogelijkheden: ofwel is het weglaten van die *t* te wijten aan een scribent van bedoelde abdij, zodat die grafie dan waardeloos is, ofwel stond er in de verloren originelen voor bedoelde abdij toch *Oskirca* en varianten, maar dan is de etymologie dezelfde: oostelijke kerk, daar in die eeuwen de *t* van *ost* vaak wegvalt vóór volgende consonant » (brief van 16-1-1957). De betekenis is echter niet erg duidelijk ⁽²⁾. Van wat lag Oostkerke ten oosten? Zinspeelde men op de ligging in de oosthoek van de Pagus Flandrensis, die daar aan de Pagus Rodanensis grensde? Of is het dan toch « kerk op slijkgrond »? ⁽³⁾

Het is normaal dat, met de bevolkingsaan groei, hulpkapellen ontstonden, en deze op hun beurt parochiekerken werden. Een eerste vermelding dateert van 1110, toen Baldericus, bisschop van Doornik-Noyon, de abdij van St.-Quentin bevestigt in haar bezit, in zijn bisdom gelegen: « In Flandriis, super mare, altare de Oskerke, cum ecclesia et quatuor capellis: prima de Vulps, quae sita est in maris insula, secunda de Lapscores,

(1) M. GYSSELING, A. KOCH, *Diplomata Belgica*, n° 44. Brussel, 1950.

(2) Voor Westkerke is de uitleg klaar: de kerk stond ten westen van de « mater ecclesia » Roksem.

(3) Originele vermeldingen, ouder dan degene die we nu kennen, zouden wellicht dit vraagstuk kunnen oplossen.

tertia de Murkerka, quarta de Vuas... » (1). Er bestonden dus vóór 1110 op het grondgebied Oostkerke een kerk en vier kapellen. Heel waarschijnlijk grensde Westkapelle aan het Zwin en aan de zee; de parochies Heist en Knokke, die Westkapelle nu van de zee scheiden, ontstonden pas later uit Lissewege, klaarblijkelijk als gevolg van een voortschrijdende landname langs de zee. Lapscheure en Moerkerke lagen op de rechteroever van het Zwin. Een andere kapel bevond zich op het eiland Wulpen, dat in de zee lag vóór de inham van het Zwin (2). De abdij van St.-Quentin was niet alleen op het eiland. In 1096 worden vermeld onder het patronaat van de Gentse St.-Baafsabdij de kerk te Aardenburg en de afhankelijke kapellen op Wulpen (3). Volgens Gottschalk zijn er op het einde van de XIIIe eeuw op Wulpen vier parochies, alle onder het patronaat van St.-Baafs (o.c. blz. 115-116). Avenkerke is echter niet identiek met Briele, die onder het patronaat van de abdij van St.-Quintin staat (4). In een register van renten, tienden en beneficiën van die abdij, en daterend uit de XVe eeuw, lezen we op f° XXXVIII v^o: « Inde kerke vanden Briele in Wulpen over zee eene cure ende dese es met allen onder zee » (5). Er waren dus vijf parochies op Wulpen.

1159. Elevatio in de kerk van Oostkerke van het lichaam van Sint Guthago (AA.SS. 3 juli, blz. 589) (6).

In een oorkonde van Geraldus, bisschop van Doornik, wordt een vijfde kapel op Oostkerke vermeld. (1163): « ...altare de Oskerca cum suis appenditiis videlicet VUulps, Lapscura, Murkerca, VUas, Littersuerua » (Parijs, Bib. Nat., fonds latin n^r 12895, f° 5 v°) (7). M. Gysseling, aan wiens vriendelijke bereidwilligheid we die lezing danken, schrijft ons het volgende: « Het lijkt geen twijfel dat *uerua* een fout is voor *uuerua*, dus datief van *werf* « vluchtheuvel », zoals er zovele zijn in het zeekele gebied; het eerste lid is de genitief van de persoonsnaam Lietere, ouder Leuthari » (brief van 16-1-1957). De ligging van Lieterswerve is ons echter niet bekend; in het geciteerd register van tienden, renten en beneficiën komt de naam, die schijnt te wijzen op een oude terpbewoning, nergens voor (8).

(1) C. DUVIVIER, o.c. 322-329.

(2) Cadzand werd waarschijnlijk maar bewoond na de dijkenaanleg (XIe eeuw) (E. GOTTSCHALK, o.c., blz. 19). Zou dit ook voor Wulpen niet gelden?

(3) M. GYSSELING, A. KOCH, o.c., n^r 145.

(4) In de regeling over de tiendeheffing tussen de bisschop van Doornik en de St.-Baafsabdij (E. GOTTSCHALK, o.c., blz. 120-125) wordt, in betrekking met Wulpen, Briele terecht niet vermeld (1290).

(5) Brugge, Rijksarchief, Arch. Eccl. 416/2762. Cfr. ook J. OPDEDRINCK, Oostkerke en de Abdij van Sint-Quintens-ten-Eilande (*Biekorf*, XXVI, 1920, blz. 223).

(6) Zie ook J. OPDEDRINCK, Sint Guthago (*Biekorf*, XXVI, 1920, blz. 97-109).

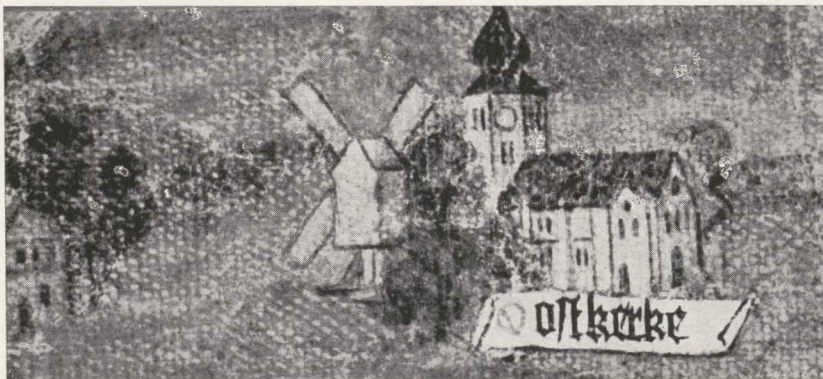
(7) In het cartularium H. 534, bewaard in de Archives Départementales te Laon, komt in deze oorkonde (folio 4 v° en 5 r°) de foutieve schrijfwijze *Lesiterruse* voor, die ook Duvivier (o.c., blz. 329-330) kopieerde.

(8) Omtrent dezelfde tijd, in 1169, bestond er te Hannekenswerve (bij Aardenburg) eveneens een kapel.

Uit Oostkerke ontstonden later nog Damme (tweede helft XIIe eeuw), St.-Anna-ter-Muiden (\pm 1200) en Hoeke (tweede helft XIIIe eeuw).

1444. N. Maes, suffragaanbisschop van Doornik, ziet de relieken van Sint Gutago na (AA.SS. 3 juli, blz. 589).

1530-'1. De kerkrekening over die jaren vermeldt werken in de nieuwe beuk (Brugge, Rijksarchief, 't Vrije, 13082).

AFB. 2. — Oostkerke volgens de kaart van het Zwin. 1561.
(Brugge, Gruithusemuseum).

Tweede helft XVIe eeuw. De godsdiensttwisten beschadigen de kerk.

1612. Jacques de Wyntere en Pieter Aernoudts, metselaars uit Brugge, aanvaarden de uitvoering van een voorlopige herstelling van de zuidbeuk en het optrekken van een bijgebouw ; de westelijke vieringsboog wordt gedicht tot op de hoogte van een later te maken venster.

1613. Bisschop de Rodoan wijdt de voorlopige kerk in.

1639. De wederopbouw van de benedenkerk vangt aan. De noordmuur wordt gans herbouwd op de oude fundering, terwijl er een nieuwe noordelijke zuilenrij met spitsbogen tot stand komt. In de middenbeuk wordt een gewelf voorzien ; een sakristie zal gebouwd worden in het gewezen transept. De XIIIe-eeuwse zuidelijke zuilenrij blijft bestaan ; de bestaande buitenmuur van de zuidbeuk moet verhoogd worden « tot ghelyx den nieuwen noordtmuer ». De werken zijn voltooid in 1641 of 1642. De drie beuken schuilden onder één dak ; een vlakke oostmuur scheidde hen van de ruïnen van de koren en de kruisbeuk, die tijdens de volgende jaren gesloopt en gedeeltelijk uitgebroken werden.

1650, mei. Aanbesteding voor het herstel van de toren⁽¹⁾. De kerkrekening over 1650-'1 geeft de betalingsposten voor die herstelling en 't verhogen van de toren.

(1) Vriendelijke mededeling van Z.E.H. M. English.

1661. Datum op het gewelf in de toren.

1667, 22 mei. Consecratio majoris altaris ⁽¹⁾.

1721-'5. « Voorts betaelt aen Jan van Pachtenbeke de somme van acht ponden drije schellingen vier grooten over hondert daghen ghevrocht te hebben int schoone maecken van het steen ende tsuijveren de oude kercke... » (Oostkerke, kerkarchief. Kerkrekening 1721-'5, f° 195 v°-196).

1726-'8. « Betaelt aen Jan van Pachtenbeke de somme van neghen ponden acht schellijngen vier grooten over een hondert vijfthien daghens werckens jnde oude kercke, over het uijt doen van het steen, ende het schoone maecken van dien... » (Oostkerke, kerkarchief. Kerkrekening 1726-'8, f° 87).

1764. Dekenaal verslag. « Ecclesia dedicata sub titulo Christi resurgentis tribus constat choris. Est in bono statu bene sarta tecta quoad muros fulera fenestras et pavementum sed non quoad albedinem » (Brugge, Rijksarchief. Kerkelijk archief, n° 400, f° 9).

1769-71. Men slaat de gewelven over de beuken en verlaagt de noordelijke doorgangsbogen ⁽²⁾.

1890-'1. Bouwmeester Verbeke voert herstellingen uit aan de toren.

1944, 22 oktober. De toren wordt gedynamiteerd en vernielt in zijn val gans de kerk.

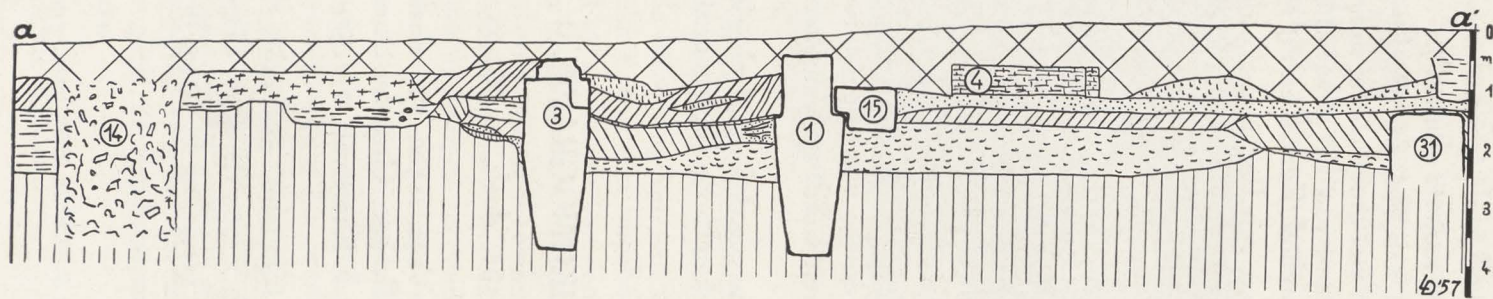
1952-'4. Totale heropbouw van de kerk. Architect: L. Vierin (Brugge); aannemers: G. en J. Vandekerckhove (Ingelmunster).

II. IKONOGRAFIE.

- Kaart van het Zwin, 1561, doek, 45 × 108 (Brugge, Gruuthusemuseum).
- Pourbus, Kaart van 't Vrije, 1562-'71, doek, een gedeelte van 155 × 322 is bewaard (Brugge, Gruuthusemuseum).
- P. Claeissins, Kopie van de Kaart van 't Vrije, 1600-'1, doek, 335 × 620 (Brugge, Stadhuis).
- J. Lobberecht, Caerte figurative der stede ende fortificatie van Damme, 1660, doek, 132 × 204 (Brugge, Gruuthusemuseum).
- Foto's, genomen vóór de vernieling in 1944, bewaard in het A.C.L. te Brussel.

(1) Mededeling van Z.E.H. M. English.

(2) Voor de bronnen van de gegevens uit de XVIIe en XVIIIe eeuw, verwijzen we naar ons artikel « De Sint-Kwintenskerk... », blz. 114-118.

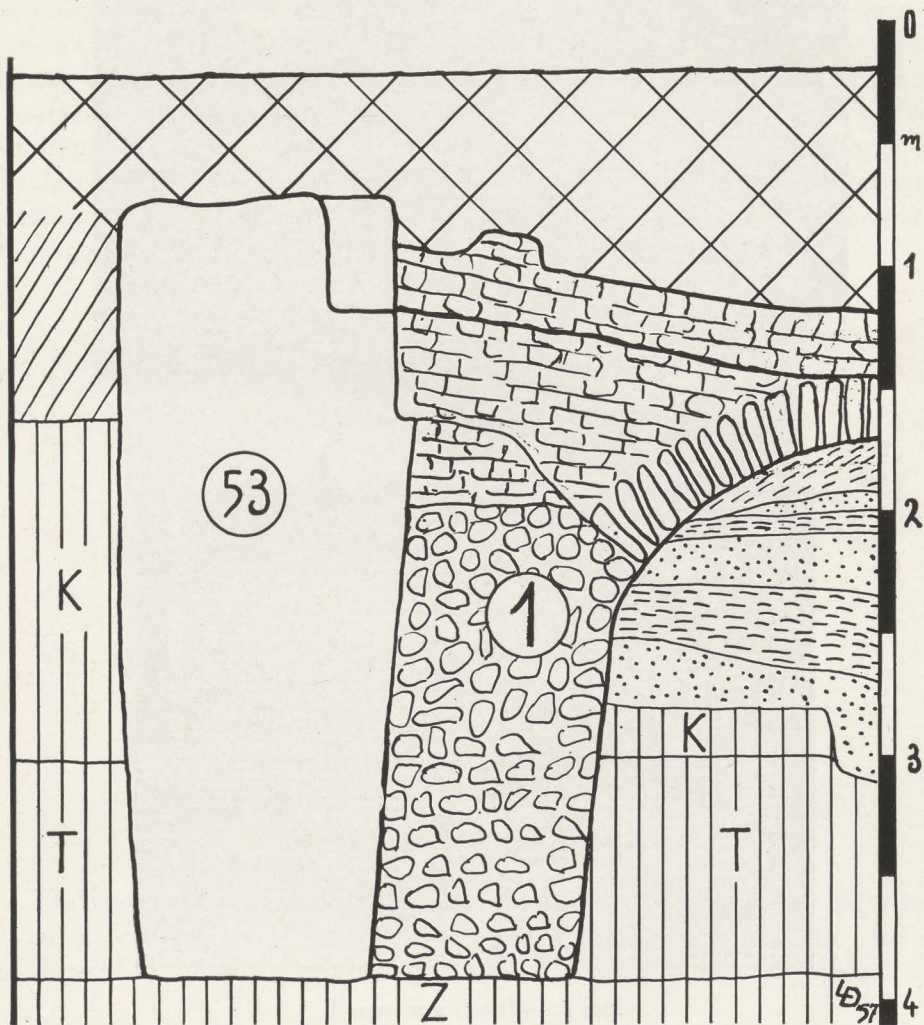

AFB. 3. — Profiel a-a' van de assleuf.

III. OUDHEIDKUNDIG ONDERZOEK.

1. DE KOORPARTIJ EN DE KRUISBEUK VAN DE ROMAANSE KERK.

In zijn oorspronkelijke vorm bestond het oostelijk gedeelte van de romaanse kerk uit een vlak afgesloten middenkoor en een kruisbeuk met halfronde zijkapellen. Als bouwmetaal wendde men de grijsgroene veldsteen (Paniseliaanse kiezelzandsteen) aan ; het zijn meestal kleine regelmatige blokken, die, naast elkaar geplaatst, klaar ingedeelde horizontale lagen geven. De mortel is zacht en grijsgeel van kleur.

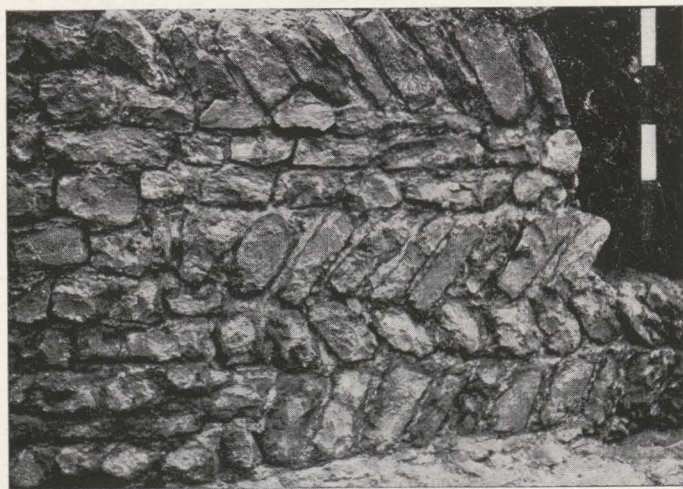

AFB. 4. — Dwarsdoorsnede van muur 53 en gedeelte van de oostkant van muur 1. (K : klei, T : turf, Z : Pleistoceen zand).

Het hoofdkoor ⁽¹⁾ heeft twee evenwijdige oostelijke funderingsmuren : muur 1 bevindt zich op 9,40 m van de viering ; tussen de twee opgaande muren 1 en 3 bedroeg de afstand 3,55 m. De lengte van het koor bedroeg dus 13,55 m ; binnenwerks was de breedte 7,85 m.

AFB. 5. — De fundering der muren 1 en 53.

AFB. 6. — Detail van muur 1.

(1) Het koor heeft een afwijking naar het noorden.

Muur 1 is gebouwd op twee rondbogen (2,10 m hoog), waarvan het metselwerk op -390 ⁽¹⁾ gefundeerd is op het Pleistoceen zand (afb. 4, 5, 51). De bouwsleuf is schuin naar onder uitgegraven doorheen een laag Duinkerke II klei en een laag veen van 90 cm dik ⁽²⁾, daarin werd de veldsteen, met klei vermengd, gestort en tegen de sleufwanden aangedrukt. Op -200 zijn de veldstenen gemetseld, doch niet gelaagd. De booggrondingen werden zonder behulp van houten vormen, direkt op de grond (in casu toegeslibde waterlopen) gemetseld; smalle veldstenen van ongeveer 25 cm lengte vormen de bogen. Juist boven die beide bogen heeft de fundering een verstek: op de westkant 20 tot 35 cm breed, op de oostkant maar 10 cm. Boven die twee verstekken behoudt de muur 1 een breedte van 80 cm. In de hoeken van de westkant staan pilasters van 15 cm breed, die de breedte van het verstek bewaren. Op verschillende plaatsen heeft men het visgraatverband angewend (afb. 6, 7). Het middendeel van muur 1 bleef best bewaard (tot -50); daar stond de fundering van het jongere altaar 15. Als gevolg van de slechte terreintoestand (gedempte waterlopen!) zijn gedeelten van muur 1 wat verzakt; de bogen hebben echter al te grote barsten verhindert.

AFB. 7. — Detail van muur 1.

De koorlangsmuren 23, 33, 32 en 53 zijn verbonden met de oostmuur 1. Van deze langsmuren werd 53 tot beneden onderzocht; hij is op dezelfde manier als muur 1 gefundeerd. Ook hier zijn de veldstenen

- (1) De diepten worden berekend volgens een punt 0, dat zich op 462 cm boven het zeepil bevindt en overeenkomt met het huidig grondpeil aan de westkant van de assleuf.
 (2) Er kwam veel riet en berk in voor.

ongelaagd, maar gemetseld vanaf — 200, en dit over een hoogte van 35 cm. Boven een klein verstek van 8 cm op de noordzijde, bestaat de muur uit regelmatige lagen ; op — 125 is er op de noordkant een nieuw verstek, nu 35 cm breed. In de hoek tegen muur 1 bevindt zich een 20 cm brede pilaster, die ook hier de breedte van het laatste verstek bewaart. In de hoek tegen muur 3 was er wellicht ook zulke pilaster, zoals in de hoek waar 1 met 32 en 23 verbonden is ; op de bewuste hoek zijn de muren echter te diep uitgebroken (— 165) om daar nog iets van te kunnen zien.

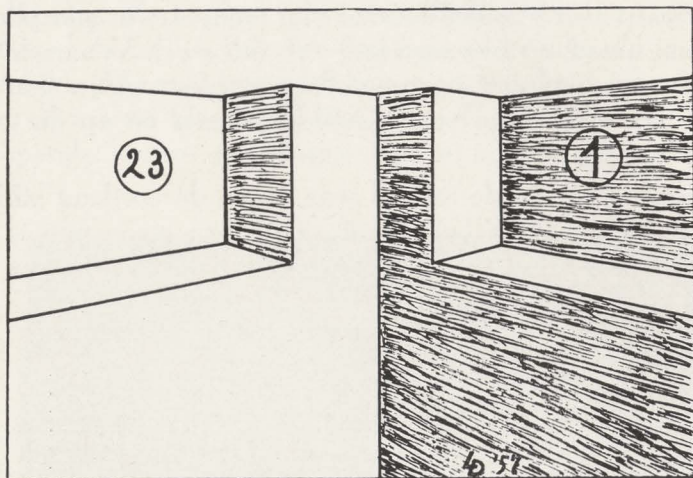
Muur 32 heeft ook geen verstekken op de zuidkant ; langs de noordkant is er één op — 175 (6 cm) en een tweede van 8 cm, 25 cm hoger. Ook hier treffen we een 35 cm breed verstek aan (op — 115) ; de muurbreedte wordt zo op 85 cm teruggebracht. Tegen muur 1 behoudt een 40 cm brede pilaster de volle breedte. Een zelfde pilaster, 30 cm breed, komt voor bij de evenwijdige muur 23 (afb. 8, 9), die op de noordkant een verstek heeft op — 185 (20 cm) en een smalle onregelmatige versnijding 15 cm lager. Bij muur 33 vinden we de twee zelfde verstekken terug, alsmede een verstek van 15 cm op de noordzijde (— 165). In de hoek van muren 1 en 33 was er waarschijnlijk ook een pilaster aanwezig ; dit is echter niet meer na te gaan, omdat muur 33 daar tot — 130 uitgebroken is.

AFB. 8. — Detail van het koor; links : muur 23, rechts : muur 1, waar het verstek niet toegemetseld werd.

De oostelijke koormuur 3 is, evenals de evenwijdige muur 1, regelmatig in muur 53 ingewerkt. Muur 3 is op segmentbogen gebouwd ; de boogopening is 140 cm breed. De rechtstaande boogstenen zijn platte

veldstenen van gemiddeld 17 cm lang, op — 205 op de onberoerde klei gemetseld (1). Op — 150 heeft de 120 cm brede fundering, zoals de

AFB. 9. — Detail van het koor (oorspronkelijke toestand).

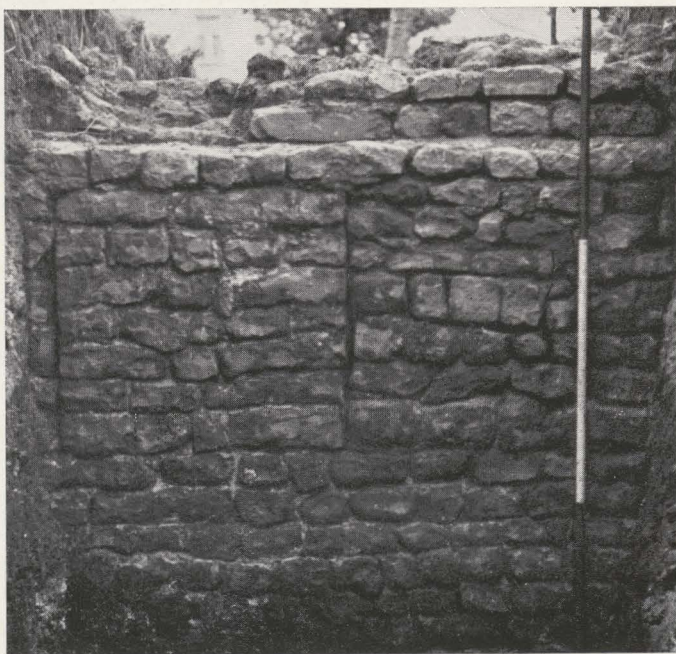

AFB. 10. — Zuidoosthoek van het koor.

(1) Dit was zo in de ene boog die onderzocht werd; de overige bogen zijn waarschijnlijk op de gedempte waterlopen gebouwd.

andere muren, een verstek van 35 cm. In de hoek tegen 53 stond waarschijnlijk een pilaster ; daar de muren tot — 165 uitgebroken zijn, is dit echter nu niet meer na te gaan (afb. 10). We konden een ander belangrijk detail vaststellen : in het midden van muur 3 was een pilaster aanwezig, 57 cm breed, en bewaard tot — 70 (afb. 11). Waarschijnlijk was de oostmuur versierd met twee rondbogige spaarvelden van ongeveer 3 m breed ; ze zetten aan op die middenpilaster en op de twee hoekpilasters.

In de zuidwand van de assleuf was, tegen de oostkant van muur 3, duidelijk de loop van de bouwsleuf zichtbaar ; op — 200 is die sleuf schuin naar beneden uitgegraven en volgestort met veldstenen.

AFB. 11. — Detail van muur 3. De 57 cm brede pilaster is door twee bouwnaden duidelijk van het later metselwerk afgescheiden. Langs boven is hij overmetseld.

De noordelijke transeptarm is binnenwerks 9,90 m lang en 7,90 m breed ; de totale lengte van de kruisbeuk binnenwerks bedroeg alzo 30 m.

Van de fundering van de noordoostelijke vieringspijler, gevormd door de kruising van de noordelijke koormuur 23 en de oostmuur van het transept 29 zijn interessante details vrijgekomen. Ook hier waren de 120 cm brede grondvesten op — 120 van 35 cm versneden ; de pilaster

tegen de hoek meet bij 23 20 cm en bij 29 53 cm. Nadat omringend metselwerk uit latere tijd verwijderd was, bleek dat de vieringspijler van rechthoekig afgewerkte pilasters voorzien was ; ze waren 56 en 122 cm breed en 20 cm dik. De kettingmuren onder de oostelijke (31) en noordelijke (36) vieringsbogen bleven naast deze pijler bewaard tot — 180. In de assleuf bleef de kettingmuur 31 behouden tot — 140 ; aan de doorlopende hogere grondlagen was te zien dat hij niet hoger geweest was.

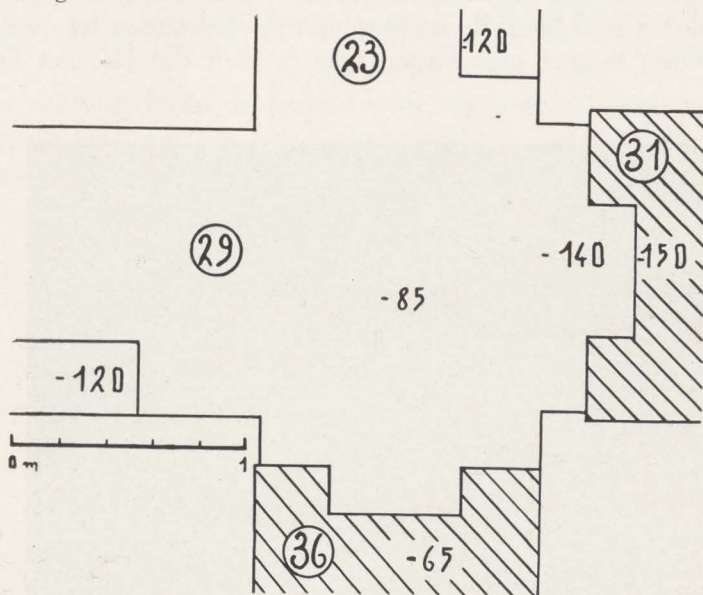

AFB. 12. — De noordoostelijke vieringspijler (uit het oosten gezien).

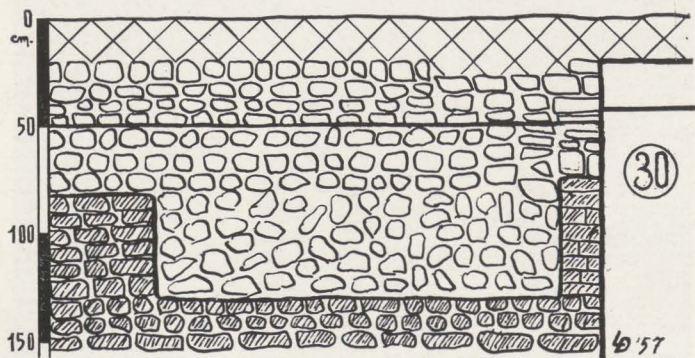
AFB. 13. — Detail van de noordoostelijke vieringspijler.

In de noordoosthoek van de noordelijke kruisbeukarm heeft muur 29 op zijn westzijde verstekken van 5 cm op -215 , -205 en -190 . Muur 29 had daar waarschijnlijk ook een pilaster, zoals in de zuidoosthoek; vanaf 40 cm van de hoek is 29 maar bewaard tot -150 , zodat er niets van gebleven is.

AFB. 14. — De noordoostelijke vieringspijler.

In die zelfde transeptarm heeft muur 30 op -230 een klein verstek van 5 cm; de breedte (120 cm) blijft tot -160 , waar we weerom de terugsprong van 35 cm aantreffen. Op 20 cm van de noordoosthoek staat ook de pilaster (afb. 18). In de noordwesthoek hebben we die

AFB. 15. — Gedeeltelijke doorsnede van muur 30 en gedeelte van de oostkant van muur 55 waar het oudste metselwerk (gestreept aangeduid) onder de latere invulling van het verstek en op de westkant, bewaard bleef tot -45 .

pilaster niet aangetroffen, alhoewel de sleuf muur 30 over een breedte van 1 m vrijmaakte. Deze muur was bewaard tot -45 (afb. 19). De westmuur van de transeptarm (55) werd eveneens onderzocht (afb. 15). Op -130 heeft die 120 cm brede fundering het bekende verstek van 35 cm, maar het strekt zich maar uit over een lengte van 190 cm ; evenals 30, bleef die muur behouden tot -45 . Tegen 30 staat een pilaster van 20 cm breed (bewaard tot -75).

AFB. 16. — Van het romaans noordkoor zijn de aanzetmuren links en rechts zichtbaar; de uitbraaksleuf maakt de halfronde plattegrond volledig. Muur 27 is de zijmuur van het gotische noordkoor.

Ongeveer in het midden van de oostmuur van de kruisbeukarm was een halfrond zijkoor uitgebouwd ; het had een straal van 2,40 m. De binnenomtreklijn begint aan de westzijde van de oostmuur van het transept, zodat we in grondplan ongeveer een hoefijzerboog bekomen. De kettingmuur, die zich onder de boogopening van dit noordkoor bevindt, bleef bewaard tot -170 ; de breedte bedraagt 120 cm. De noordelijke aanzet van het zijkoor (37) bleef behouden tot -150 (br. 95 cm). Van de zuidelijke aanzet bleef meer bewaard : op -130 versmalt de muur van 90 tot 60 cm. Het middendeel is dieper uitgebroken (tot -190) o.m. door de gotische muur (+ steunbeer) 27 ; de loop van de koormuur was echter duidelijk te volgen door de aftekening van de bleke uitbraaksleuf in de onberoerde kleigrond (afb. 16, 17).

De zuidelijke kruisbeukarm en het zuidkoor stonden grotendeels op de plaats waar nu de sakristie gebouwd is ; het was dan ook niet mogelijk daar een onderzoek in te stellen. In het in 1944 vernielde kerkgebouw was de oostmuur van de zuidbeuk nog van veldsteen ; heel waarschijnlijk was hij een gedeelte van de westmuur van de romaanse zuidelijke transeptarm.

AFB. 17. — Romaans noordkoor : zuidelijke muuraanzet en uitbraaksleuf.

Over de romaanse, waarschijnlijk driebeukige, benedenkerk weten we weinig, omdat op haar plaats de huidige kerk gebouwd staat. Op die plaats had het bodemonderzoek moeten gebeuren toen de kerk jarenlang in puin lag ! We hebben tijdens de heropbouw enkele waarnemingen gedaan, die echter zeer behoedzaam geïnterpreteerd dienen te worden, daar we toen enkel de bovenkant der funderingen gezien hebben. Ook werd geen aandacht geschonken aan de gebruikte mortelspecie. Vroeger ⁽¹⁾ waren we van mening dat de westmuur van de kruisbeuk verbonden was met de zijmuren der zijbeuken ; nu schijnt deze bewering ons niet genoegzaam bewezen te zijn.

(1) De Sint-Kwintenskerk te Oostkerke-bij-Brugge, blz. 124, 128 ; De opkomst van de kerkelijke gotische bouwkunst in West-Vlaanderen, I, blz. 297.

2. DE VERBOUWING VAN DE KERK.

Aan het hierboven besproken romaans koor en transept heeft een belangrijke verbouwing plaats gevonden. Dit nieuw metselwerk werd uitgevoerd met veldsteen en witte schelprijke mortel ⁽¹⁾; in de lagen zijn grote en kleine veldstenen dooreen gemetseld. Die verbouwing liet het grondplan onaangeroerd, maar overal werden de funderingen verstevigd. We konden namelijk bij de muren 23 (op — 120), 32 (— 115), 53 (— 120), 3 (— 150), 29 (— 120), 30 (— 160), 55 (— 130) vaststellen dat het verstek daar overal dichtgemetseld is, zodat de opgaande muren zoveel breder werden. Men vergenoegde er zich echter niet mee die verstekken te verstevigen, ook de opgaande muren werden afgebroken; bij de grondvesten die tot enkele tientallen cm onder het huidig oppervlak bewaard zijn, stelden we langs boven overal de tweede soort mortel vast: bij 23 van — 60 tot — 40 (op de zuidkant een verstek van 5 cm op — 50) (afb. 28), bij 32 van — 75 tot — 55, bij 3 van — 95 tot — 70 (op de oostkant een verstek van 15 cm op — 95, op de westkant een verstek van 10 cm op — 90 (afb. 10, 11), bij 30 van — 80 tot — 50 (op de noordkant

AFB. 18. — Noordoosthoek van de noordelijke kruisbeukarm. Links, in muur 30, is het 35 cm brede verstek door jonger metselwerk opgevuld.

een verstek van 15 cm op — 80) en van — 45 tot — 20, bij 55 van — 45 tot — 20 (op de westkant een verstek van 20 cm op — 45, op de oostzijde een versnijding van 8 cm op — 50) (afb. 15).

(1) Deze mortel bestaat uit $\pm 20\%$ zand en $\pm 55\%$ CaCO_3 ; de zachte grijsgele mortel van de oorspronkelijke bouw bevat $\pm 60\%$ zand en $\pm 28\%$ CaCO_3 . Dit onderzoek werd verricht door het laboratorium van het Centrum voor Bodemkartering te Gent.

AFB. 19. — Detail van muur 30 in de noordwestelijke hoek van de noordelijke kruisbeukarm. De bovenste vier veldsteenlagen behoren tot het jonger metselwerk.

AFB. 20. — De verstevigde noordoostelijke vieringspijler (uit het oosten).

De fundering van de noordoostelijke vieringspijler was gans omgeven door het metselwerk van de verbouwing : het bedekte de pilasters echter niet, zodat we menen dat de plattegrond behouden bleef (afb. 20). Boven de oude kettingmuur 36 troffen we nieuw metselwerk aan van — 180 tot — 65. Ook de kettingmuur 38 werd versterkt (van — 170 tot — 110) ; deze nieuwe funderingsmuur is 140 cm breed en onregelmatig van vorm.

Het verstek van het zijkoor 37 werd niet versterkt. Op het eerste zicht zou men kunnen denken dat het noordkoor niet in de heropbouw betrokken was en dat de kruisbeukarm met een vlakke oostmuur gesloten werd. Er valt echter op te merken dat de verstevigde kettingmuur 38

AFB. 21. — Detail van het koor. 24 is een gotische pijler.

tot tegen de kooraanzetten 37 komt, maar er nergens over heen gemetseld is. Waarschijnlijker is het dat dit kleine zijkoor niet zo totaal herbouwd werd als de overige besproken gedeelten.

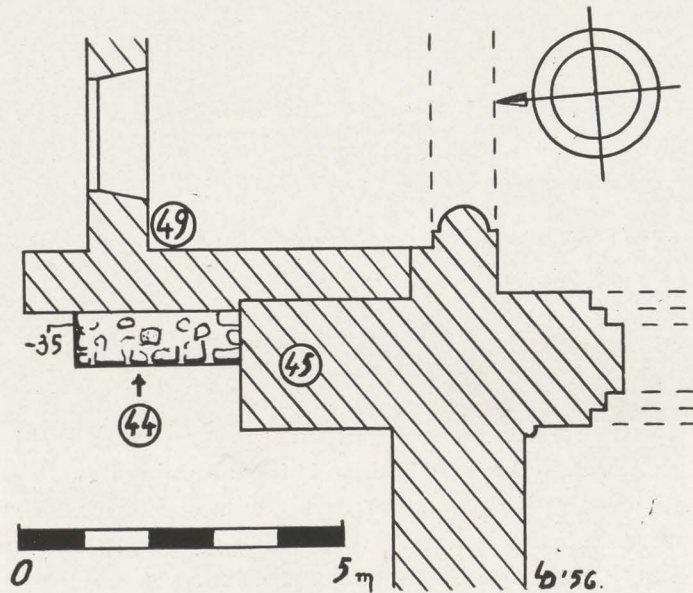
Ook bij de oostmuur 1 troffen we geen witte schelpmortel aan ; evenmin werd de 20 tot 35 cm brede uitsprong (— 120) toegemetseld. Waarschijnlijk had die fundering geen zware funktie te vervullen en zag men evenmin de noodzaak in tot een versteviging over te gaan. Of speelde die fundering wellicht geen rol meer na de heropbouw ?

Volgens de bouwwijze zou ook de altaarfundering 15 (170 cm lang en 120 cm breed) uit die tijd dateren ; dit metselwerk stond tegen de westkant van 1 (afb. 22).

AFB. 22. — Op de achtergrond : detail van muur 1; op de voorgrond : detail van de altaarfundering 15.

3. DE VROEGGOTISCHE BEUKEN EN TOREN.

AFB. 23. — Opgraving ten noorden van de geveltoren (45 : oostelijke steunbeer tegen de noordmuur).

Tijdens de heropbouw van de kerk (1952-'4) stelden we vast dat de fundering van de westmuur van de zuidbeuk met de toren verbonden was ⁽¹⁾; nu werd de fundering van de westmuur van de andere beuk

(1) De Sint-Kwintenskerk te Oostkerke-bij-Brugge, blz. 124; De opkomst van de kerkelijke gotische bouwkunst in West-Vlaanderen, I, blz. 295.

onderzocht, en dit enkel vanaf — 175 (afb. 23). Op die diepte bestaan de grondvesten uit veldsteen, klei en allerlei mortelafval. Op — 100 liggen lange Doornikse stenen van ongeveer 10 cm dik; één, geprofileerd en gedeeltelijk bepleisterd, was 75 cm lang, maar gebroken. Op deze stenen rust een regelmatig metselwerk, waarin we naast veldsteen, ook enkele stukken graniet en tuf aantreffen; de mortel is grijs en schelploos. Grote en kleine stenen zijn door elkaar gebruikt. Dit is ook zo in de steunbeer van de toren (45), die in verband gemetseld is met 44, maar er gedeeltelijk van losgescheurd is. Dit was te wijten aan een verzakking in de fundering 44, die ook de Doornikse platte steen deed barsten (afb. 24). In de fundering 45 troffen we nog steen aan, waaraan witte schelpmortel kleefde. Op — 145 heeft 45 een klein verstek van 5 cm.

Tijdens de heropbouw van 1952-'4 bleef het opgaande muurwerk van de noordkant van de toren bewaard over een hoogte van ongeveer 2 m. De binnenwanden van de toren zijn nu herbouwd met één soort steen, hetgeen in de oude toestand van het XIIIe-eeuws torengedeelte het geval niet was. Onderaan was er over een hoogte van 1,50 m hersteld geworden met baksteen. Dan volgden vier lagen met regelmatige blokken rode zandsteen⁽¹⁾. In twee stenen was een kort inschrift ingekrast (XIVe eeuw), dat echter niet ontcijferd kon worden. Op + 2,5 m begon een regelmatig metselwerk van grote en kleine grijze zandstenen, dat doorliep tot aan de blindnissen⁽²⁾. Vandaar bestond het metselwerk eerst uit blokken gele zandsteen (ongeveer 2 m) en vervolgens uit grijze steen.

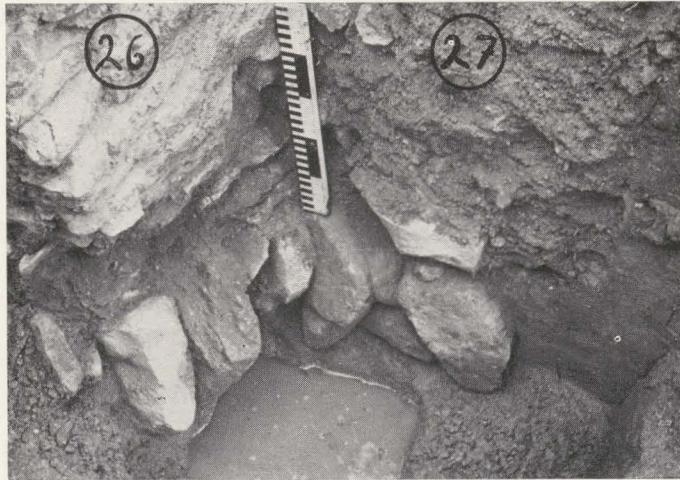
AFB. 24. — De westmuur van de noordbeuk (44) en de torensteunbeer (45).

(1) Op de westmuur, ten zuiden van de ingang, waren er acht lagen.

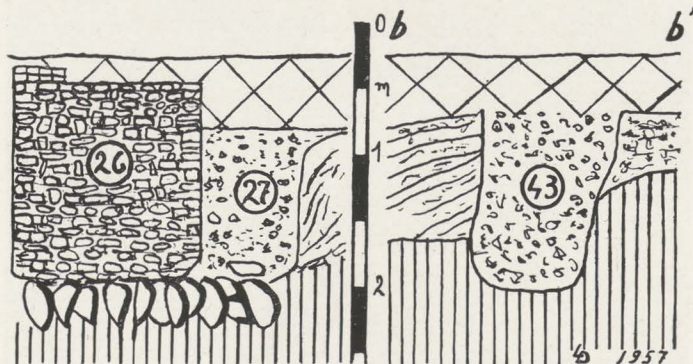
(2) Op de westmuur kwam dit metselwerk tot boven de binnenboog van de ingang.

4. DE GOTISCHE KOORPARTIJ.

Van dit gotisch koor, dat het romaans opvolgde, werden bijna uitsluitend de uitbraaksleuven der muren teruggevonden, omdat de muren in de XVIIe en XVIIIe eeuw uitgebroken werden om de baksteen te kunnen verkopen. Aan de hand van die schaarse gegevens kon toch het grondplan achterhaald worden. De vlakgesloten zijkoren waren ongeveer 6,50 m breed en 13,50 m lang ; het middenkoor was omtrent 21 m lang. De beide nevenkoren stonden ieder met twee doorgangen in verbinding met het middenkoor ; tussen de twee doorgangen stond een pijler (op de noordkant : 24).

AFB. 25. — De uitgebroken gotische muur 27 en de steunbeer 26.

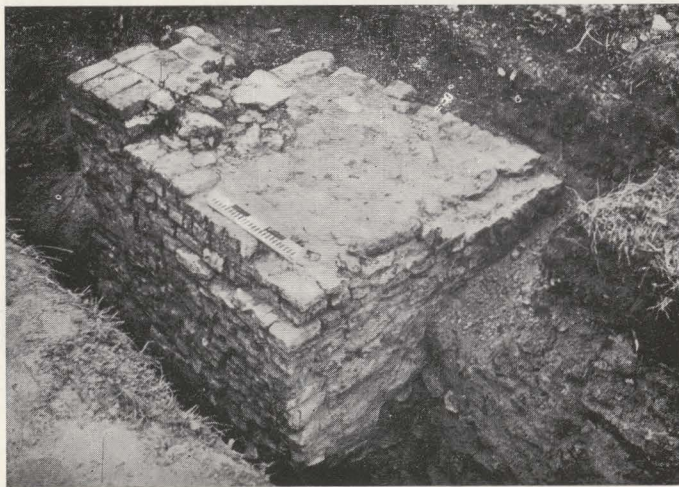

AFB. 26. — De uitgebroken gotische muur 27 en de steunbeer 26.
Profiel b-b' van de oostmuur van het gotisch noordkoor (43).

De slopingssleuf van de noordmuur 27 is 80-90 cm breed en begint op — 200. De opvulling bevat naast mortelresten en stukken baksteen,

enkele zeldzame veldstenen. Op enkele plaatsen maakten grote stenen de onderste funderingslaag uit : bij de aanzet van 27 tegen de oostmuur van de kruisbeuk, liggen er drie platte stenen (afb. 16) terwijl de stenen op hun kant staan naast en onder steunbeer 26 (afb. 25, 26). Onder 52 (tegen 53) ligt een 30 cm dikke laag ongemetselde veldstenen.

Gedeeltelijk op de plaats van het romaans noordkoor bevond zich een gotische steunbeer, waarvan de sloopingsseuf 110 cm breed was. Van de steunbeer 26 is de fundering van veldsteen bewaard ; op de noordwesthoek bleven enkele bakstenen ($20 \times 10 \times 5,5$ cm) van het opgaande werk ter plaats (afb. 27).

AFB. 27. — Steunbeer 26.

Evenals de noordmuur 27, was ook de oostmuur 43 van het gotisch noordkoor uitgebroken (afb. 26).

Tegenover de steunbeer 26 staat de bakstenen pijler 24⁽¹⁾, die de doorgangen tussen midden- en noordkoor scheidde ; het materiaal bestaat uit verschillende soorten baksteen ($26 \times 13 \times 7$; $30 \times 14 \times 8,5$; $31 \times 14,5 \times 8,5$ cm), gemetseld met de grijsgroene mortel, die ook bij 26 voorkomt. Pijler 24 werd, tot op — 80, gebouwd tegen de beide zijden van de romaanse muur 23 ; hoger werd hij over 23 heen gemetseld. Op de noordkant springt de pijler 135 cm uit en heeft er talrijke versnijdingen van 8-10 cm ; op de zuidzijde⁽²⁾ bedraagt de uitsprong 120 cm (afb. 21 en 28).

(1) Hij werd maar onderzocht van — 260.

(2) Daar heeft de moderne waterput 25 een gedeelte uitgebroken.

De slopingsleuf van de oostmuur van het middenkoor (14) is 2 m breed en meer dan 3,5 m diep ; de sleuf is gevuld met resten van mortel en baksteen.

Deze gotische koorpartij werd gebouwd tegen het romaans transept dat bewaard bleef ; de slopingsleuf van muur 27 liep niet door voorbij muur 38.

AFB. 28. — Gotische pijler 24 tegen en boven de romaanse muur 23 (uit het zuidoosten).

5. GRAVEN.

We geven enkel de beschrijving der belangrijkste graven.

Graf 2 (op — 125). De bakstenen ($23 \times 11 \times 5$) zijn gemetseld met harde witte kalkmortel, binnenwanden bepleisterd. Het graf is tegen muur 1 gebouwd en naar het oosten verzakt.

Graf 4 (op — 110). Bakstenen ($23 \times 10,5 \times 5$) gemetseld met zachte witte kalkmortel, binnenwanden bepleisterd. Het geraamte had de armen gekruist.

Graf 10 (op — 100). Bakstenen ($21,5 \times 10,5 \times 4,5$) met zachte grijze zandmortel gemetseld ; één baksteen was geprofileerd en dus hergebruikt. De binnenwanden zijn bepleisterd en beschilderd : sporen van grote figuren op de west-, noord- en zuidkant, rode vijflobben op de noordwand. Dit graf is doorbroken door graf 4.

Graf 22 (gewelf op — 80). Bakstenen ($26 \times 11,5 \times 5,5$) met zachte grijze zandmortel gemetseld. Enkel de oostwand werd onderzocht, deze was bepleisterd en beschilderd met een groot rood-bruin kruis.

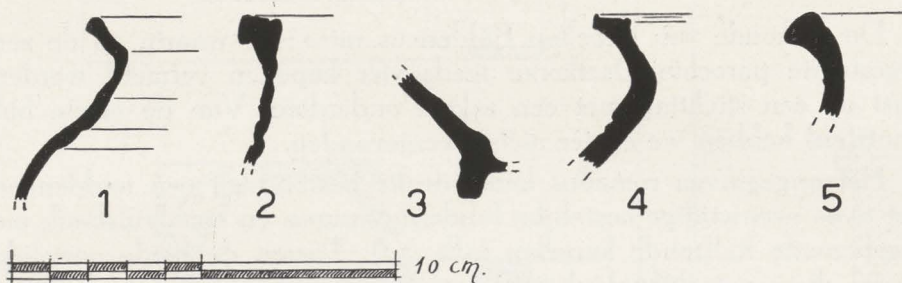
Graf 35 (op — 130). Baksteen ($27,5 \times 13,5 \times 7,5$), niet bepleisterd. De armen van het geraamte lagen gekruist.

Graf 40 (op — 140). Veldstenen gemetseld met witte mortel; werd doorbroken door de bouw of de uitbraak van het romaans noordkoor. De armen van het geraamte lagen langs het lichaam (¹).

Graf 56 (op — 170). Bakstenen ($20 \times 9,5 \times 4,5$); binnenwand bepleisterd.

6. VONDSTEN.

Onder de zuidmuur van graf 2 troffen we een afvalput aan van 40 cm doorsnede (van — 130 tot — 170); er lagen verkooldde beenderen, hout, keukenafval en halfvergane plantresten in.

AFB. 29. — Scherfprofielen uit Oostkerke. (Tekening R. Borremans, 1957).

Op de plaats van het romaans koor, waren voordien twee waterlopen gelegen (²); ze waren geheel of gedeeltelijk toegeslibd toen men de bouw aanvatte. De rondbogen van de fundering van muur 1 werden op die vroegere waterlopen gebouwd. In de klei en het slib vonden we talrijke scherven van blauwgrijs Middeleeuws aardewerk en enkele scherven Pingsdorfferkeramiek (IXe-XIIe eeuw), waaronder één met de kenmerkende roodbruine versiering. Dit aardewerk dateert dus van vóór de bouw van de eerste opgegraven kerk (ongeveer 1100). Afbeelding 29 geeft een tekening van de geprofileerde scherven.

(1) De Heer R. De Keyser deelde me mede dat in augustus 1957, bij het delven van een graf, op ongeveer 15 m ten noorden van de toren, een oud veldsteengraf aangetroffen werd.

(2) Ze tekenen zich duidelijk af op ongeveer — 160 cm.

a) *Blauwgrijs aardewerk* :

1. Rand- en halsscherf, ruw oppervlak, doormeter : ± 11 cm.
4. Randscherf, ruw oppervlak, doormeter : ± 14 cm.
5. Randscherf, doormeter : ± 14 cm.

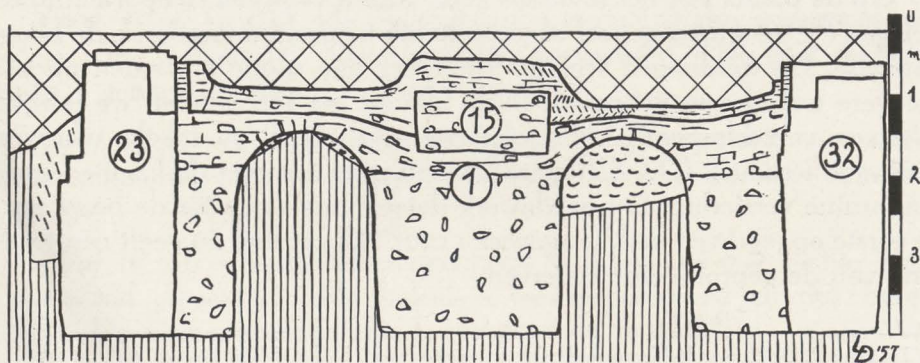
b) *Pingsdorfkeramiek* :

2. Randscherf, witgele kleur, grijs op de breuk, gegroefd, doormeter : ± 10 cm.
3. Bodemscherf, lichtgrijze kleur, vrij glad oppervlak en fijn gekorrelt. Standing met vingerindrukken. Doormeter : ± 12 cm.

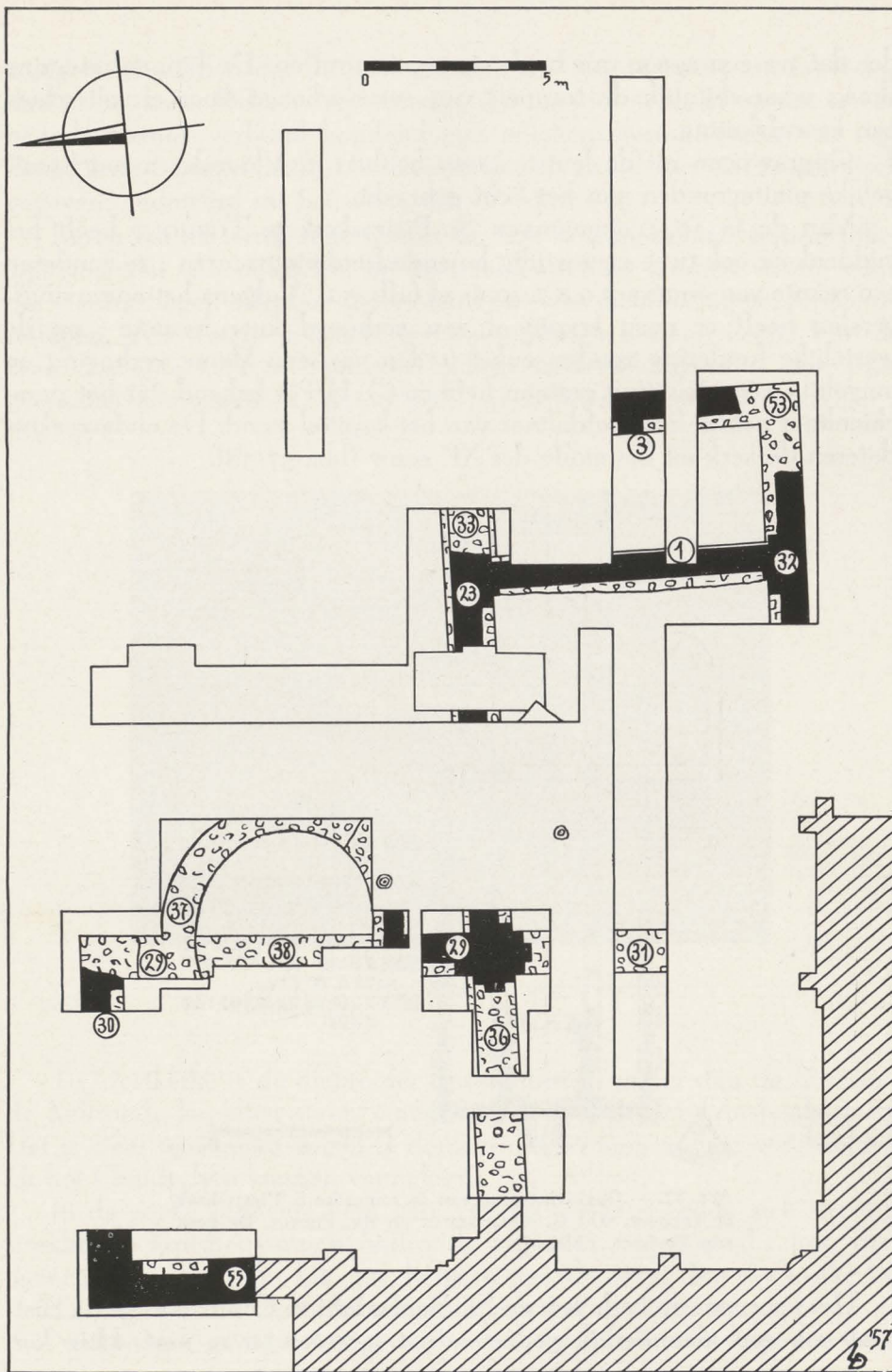
IV. BOUWGESCHIEDENIS DER KERK EN ARCHEOLOGISCH KADER.

De oorkonde van bisschop Baldericus uit 1100, waarin op de zeer uitgestrekte parochie Oostkerke reeds vier kapellen vermeld worden, wijst op een stichting met een zekere ouderdom. Van de eerste bidplaats(en) hebben we echter niets weergevonden.

Het opgegraven romaans kerkgedeelte bestond uit een middenkoor met twee evenwijdige oostelijke funderingsmuren en een kruisbeuk met uitgebouwde halfronde kapellen (afb. 30). Tussen de beide oostelijke muren, die een rechthoekige ruimte van ongeveer $7,5 \times 3,5$ m insluiten, kan er geen krypte geweest zijn. De ondergrond is zeer waterrijk en de funderingsmuren zijn onregelmatig en schuin naar onder gebouwd, zon-

AFB. 31. — Westzijde van muur 1 en doorsnede van muren 23 en 32.

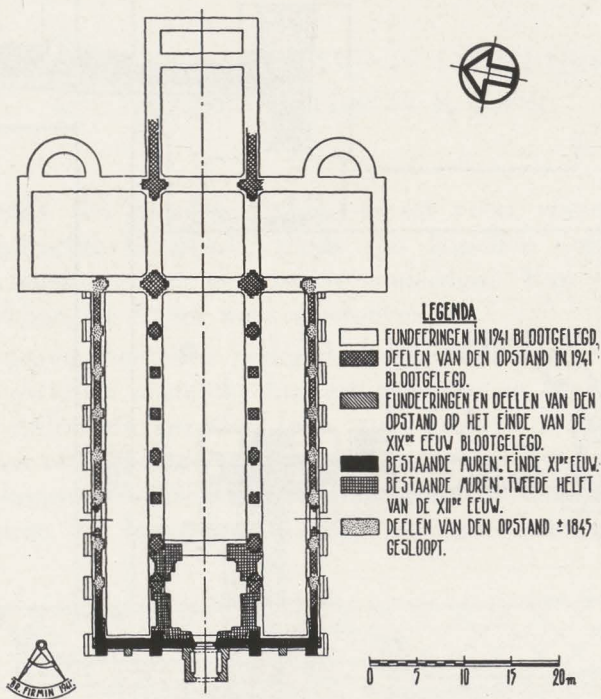

AFB. 30. — De opgegraven grondvesten van de romaanse kerk. De zwart getekende gedeelten geven het plan van het opgaande muurwerk, zoals het in de bovenste fundering bewaard bleef.

der dat we een spoor van bepleistering aantreffen. De binnenfundering droeg waarschijnlijk de trappen van een verhoogd koor en misschien een koorafsluiting.

Opgravingen uit de laatste jaren hebben in Vlaanderen nog soortgelijke plattegronden aan het licht gebracht.

Van de in 1941 opgegraven St.-Pieterskerk te TORHOUT heeft het middenkoor ook twee evenwijdig lopende funderingsmuren; ze zonderen een ruimte van ongeveer $9 \times 2,40$ m af (afb. 32). Volgens het opgravingsverslag heeft er geen krypte of een verhoogd koor bestaan; op de westelijke fundering zouden enkel treden van een kleine verhoging en mogelijks een afsluiting gestaan hebben (1). Het is bekend dat het parochiealtaar achter het hoofdaltaar van het kapittel stond. De onderzoekers dateren de kerk uit het einde der XIe eeuw (blz. 57-58).

AFB. 32. — Opgravingsplan van de romaanse S. Pieterskerk te Torhout. (Uit G. MEERSSEMAN en BR. FIRMIN, De kerk van Torhout... blz. 31).

Het koor van de kerk van de St.-Baafsabdij te GENT had op de oostkant ook een afzonderlijk gedeelte, dat $9,80 \times 2,50$ m mat. Hier kon

(1) G. MEERSSEMAN, BR. FIRMIN, De kerk van Torhout in het licht der jongste opgravingen, blz. 50-51 (Antwerpen, 1942).

vastgesteld worden dat de bevoering in die ruimte 80-85 cm lager lag dan in het koor. Ook de bepleistering der wanden wees er op dat er een benedenruimte, verband houdend met reliekenverering, onder een verhoogd koor bestaan heeft. Dit koor wordt, op grond van een tekstkritisch gegeven, gedateerd uit het einde der X^e eeuw ⁽¹⁾.

Keren we nu terug naar Oostkerke. De noordoostelijke vieringspijler was voorzien van pilasters ; uit hun samenstelling kunnen we de vorm der vieringsbogen afleiden, die bestond uit twee rechthoekig geprofileerde rollagen. We weten niet of er een vieringstoren bestaan heeft. Van de zeer verwante kerk te TORHOUT, schrijven de onderzoekers dat « het geenszins onmogelijk is, dat er zich op de viering een toren verhief » (blz. 47).

AFB. 33. — Detail van de noordoostelijke vieringspijler.

Te Oostkerke is de diepte der transeptarmen groter dan de breedte ; de halfronde kapellen staan omtrent in 't midden der kruisbeukarmen. Het is weer aan opgravingen te danken dat we nog andere voorbeelden uit het Graafschap kunnen vermelden.

In de reeds vermelde kerk van TORHOUT waren op de zich ver uitstreckende kruisbeukarmen halfronde kapellen uitgebouwd ; hun diameter mat 4,40 m (o.c., blz. 52), hetgeen dus kleiner is dan te Oostkerke.

Te REKKEM zijn tegen de oostmuur van het romaans transept van de St.-Niklaaskerk grondvesten gevonden van twee halfronde kapellen (bin-

(1) BR. FIRMIN DE SMIDT, Opgraving in de Sint-Baafsabdij te Gent. De abdijkerk, bl. 29, 59-63 (Gent, 1956).

nendiameter 2,90 m). Het kleine middenkoor is vlak gesloten ⁽¹⁾. Deze kerk wordt geplaatst in het midden der XIIe eeuw ⁽²⁾.

In 1905 vond men, in de O.L.V.-kerk te DEINZE, de fundering van het halfronnd zuidkoor, dat maar een binnendiameter van 1,85 m had (tweede helft XIIe eeuw) ⁽³⁾.

Tegen de kruisbeukarmen van de nu verdwenen St.-Pieterskerk te RONSE stonden ook halfronde zijkoren; de buitendoormeter bedroeg 3 m ⁽⁴⁾.

AFB. 34. — Gedeelte van de zuidmuur van het romaans noordkoor.

De kerk te LANDEGEM werd in 1924 voorzien van halfronde zijkoren, die op de romaanse grondvesten opgetrokken werden.

In maart 1957 hebben we de grondvesten van de romaanse driebeukige kruiskerk te HARELBEKE aan een nieuw archeologisch onderzoek onderworpen ⁽⁵⁾. Het opgegraven halfronnd zuidkoor heeft een binnendiameter van 3,25 m (afb. 35). Br. Firmin dateerde de kerk uit de laatste decennia der XIIe eeuw ⁽⁶⁾.

Deze voorbeelden, die we als vergelijking aanhaalden, worden dus gedateerd tussen het einde der X^e en het einde der XIIe eeuw. Ons inziens

(1) H. PAUWELS, Steekproeven in de romaanse kerk te Rekkem (*Handelingen van het Geschiedkundig Genootschap « Soc. d'Emulation » te Brugge*, XCII, 1955, blz. 79-85). Op blz. 82 zegt de schrijver: « Aan de buitenzijde van de oostmuur van beide transepten is onmogelijk te zien dat oorspronkelijk absissen aangebouwd werden ». Zijn ze wel ooit tot stand gekomen? Het plan kan tijdens de uitvoering gewijzigd zijn.

(2) BR. FERMIN, De romaanse kerkelijke bouwkunst in West-Vlaanderen, blz. 356 (Gent, 1940).

(3) R. MAERE, De Onze-Lieve-Vrouwekerk van Deinze, blz. 9-10 (Brussel, 1941).

(4) H. ROOSENS, J. MERTENS, De oudheidkundige opgraving bij St-Hermes te Ronse (*Kultureel Jaarboek van Oost-Vlaanderen*, 1949, 1^e deel, blz. 355-399).

(5) Een onderzoek was reeds verricht geworden door architect P. Pauwels (in 1952) en door Pater Meersseman (in 1943).

(6) BR. FERMIN, De romaanse kerkelijke bouwkunst..., blz. 356. Deze datering wordt bepaald door de romaanse middentoren.

is de kerk van Oostkerke na deze van Torhout (einde XIe eeuw) tot stand gekomen ; het is zelfs niet onwaarschijnlijk dat men zich op dit bedehuis geïnspireerd heeft. Een datering omstreeks 1100 schijnt ons dan ook met de werkelijkheid te kunnen overeenstemmen.

In het vorig hoofdstuk hebben we er reeds op gewezen dat men deze romaanse kerk afgebroken heeft, waarna de funderingen verstevigd en 't gebouw herbouwd werd. De reden van deze rekonstruktie kunnen we enkel gissen. De opgaande muren, die maar een 85 cm breedte hadden, hebben wellicht gebreken vertoond, te wijten aan de lichte opbouw. De grondvesten zijn nochtans door de klei- en veenlaag op het Pleistoceen zand gebouwd. Toch hebben de aangevulde waterlopen muur 1 doen verzakken en barsten. De heropbouw schijnt toch hoofdzakelijk als een versteviging bedoeld te zijn ; noemenswaardige veranderingen schijnen aan het grondplan niet aangebracht.

AFB. 35. — Het romaans zuidkoor te Harelbeke (opgraving 1957).

Er zijn aanwijzingen dat die heropbouw nog romaans is en dus uit de XIIe eeuw dateert. Het valt allereerst op te merken dat het vlakgesloten koor bleef bestaan. Ook vonden we nergens baksteen in de grondvesten ; de gebruikte mortelspecie is van een andere samenstelling dan bij de XIIIe-eeuwse toren.

Hoe de romaanse benedenkerk er uitzag, weten we niet, waarschijnlijk was ze driebeukig. In de XIIIe eeuw werd dit gedeelte vervangen

door een gotische benedenkerk en westelijke geveltoren ⁽¹⁾. De toren was nog gans van natuursteen ⁽²⁾ maar de spitsbogen op de zuilen (van Doornikse steen) waren van baksteen (28 × 13,5 × 6 cm) ⁽³⁾. Dit, en het profiel (een rolstaaf tussen twee afgesneden hoeken) wijzen naar de tweede helft der XIIIe eeuw. Daar de toren met de beuk verbonden is, stamt hij ook uit die tijd (cfr. de profilering van het venster boven het westportaal) ⁽⁴⁾.

AFB. 36. — Detail van het parement van de toren (XIIIe eeuw).

Een verdere nieuwbouw volgde, toen men de romaanse koorpartij verving door gotische bakstenen hallekoren, een oplossing die men in de omgeving reeds toegepast had te Damme (tweede helft XIIIe en begin XIVe eeuw) ⁽⁵⁾ en te Aardenburg (XIVe eeuw) ⁽⁶⁾. In deze twee voorbeelden is het hoofdkoor veelzijdig en de nevenkoren vlak gesloten. We menen dat te Oostkerke het gotisch hoofdkoor van een vlakke oostmuur voorzien was; op het schilderij van 1561 (afb. 2) staat, tussen de twee vlakke zijkoren, het middenkoor ook zo afgebeeld.

Evenals te Aardenburg, bleef ook te Oostkerke het oudere transept bewaard tussen de XIIIe-eeuwse benedenkerk en het gotisch koor.

(1) Tot in 1944 bestonden nog de toren (het bovenste verdiep uitgezonderd), de zuidelijke rij zuilen en bogen, de in 1659-'42 verhoogde westelijke halfzuil van de noordrij, misschien een gedeelte van de zijmuur van de zuidbeuk, de doorgang zuidbeuk-zuidelijke transeptarm.

(2) Voor andere vroeggotische westtorens, zie onze studie *De opkomst...*, II, blz. 38-40 (*Bulletin v.d. Kon. Commissie voor Mon. en Landschappen*, VII, 1956).

(3) Zoals o.m. te Lissewege, Zandvoorde, Stekene.

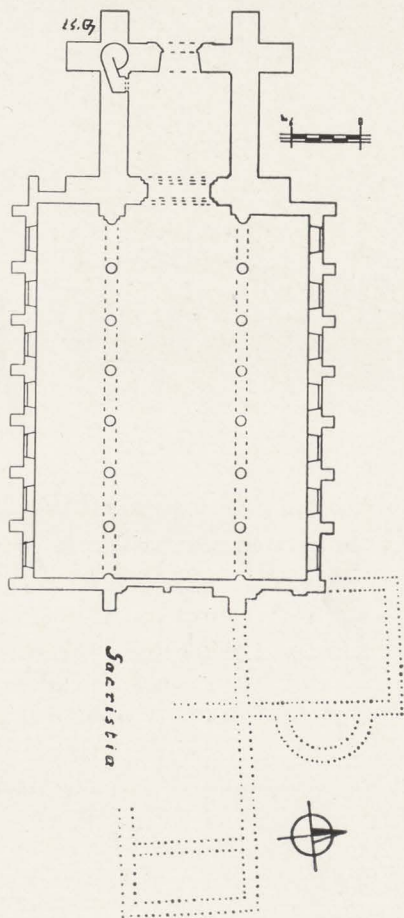
(4) Het grondplan van de XIIIe eeuwse benedenkerk en toren staat op blz. 121 van « *De opkomst...* », I.

(5) *De opkomst...*, I, blz. 217-228.

(6) L. DEVLIEGHER, *De Sint-Bavokerk te Aardenburg* (*Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond*, 6^e s., IX, 1956, kol. 197-208).

Maar samen met het optrekken van het koor, maakte men aan de westelijke vieringsdoorgang nieuwe zuilen en een boog, alles van baksteen. De vieringsboog en de zuidelijke halfzuil (ongeveer 6 m hoog) met kapiteel, verdwenen pas in 1944 en 1952 ⁽¹⁾. De vorm van de halfzuil lijkt ons uit de XIVe of XVe eeuw te stammen. De verschillende baksteenmaten van pijler 24 laten niet toe nauwkeurig de bouwdatum te bepalen.

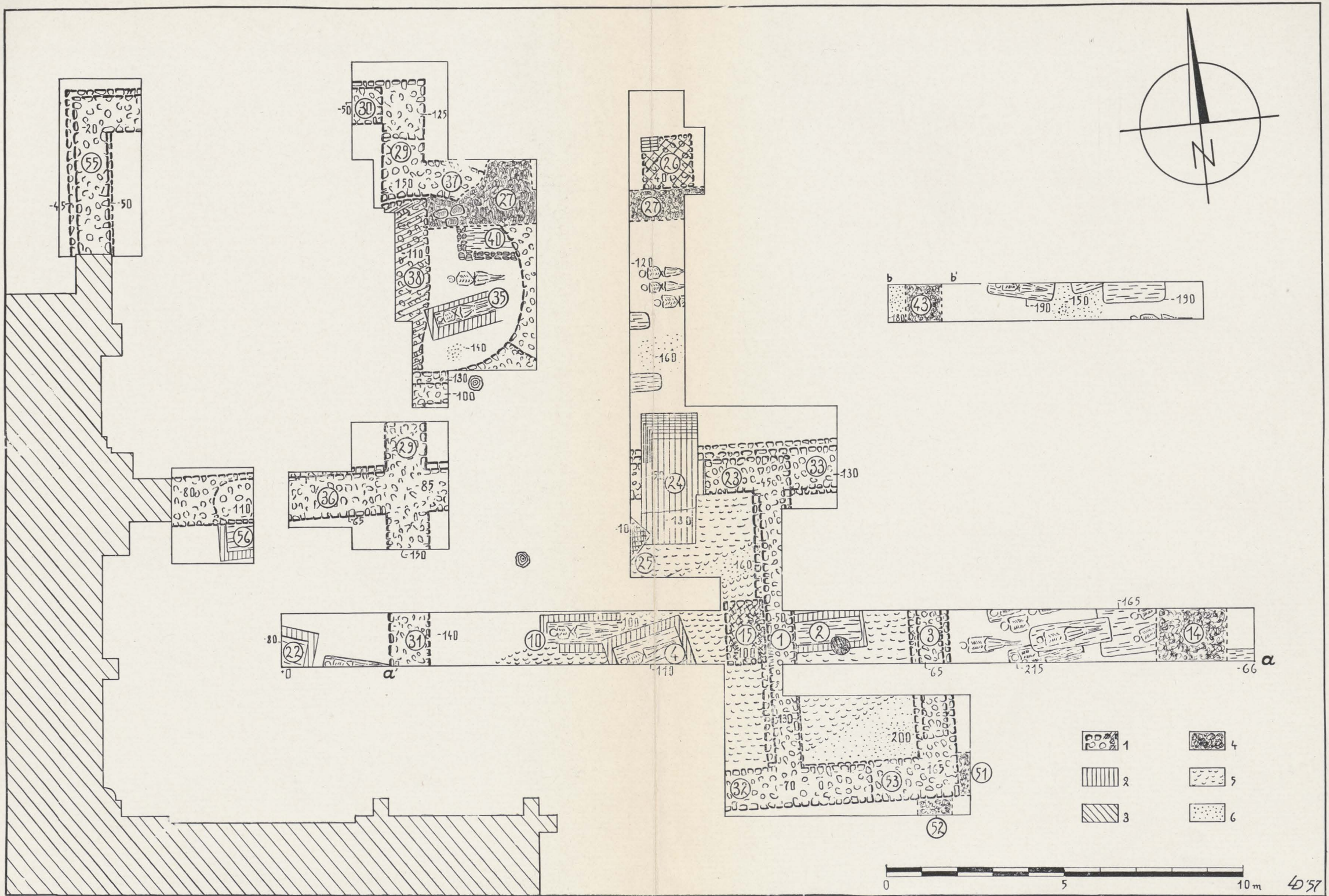
In 1639-'42 werden de gotische koorpartij en het romaans transept gesloopt ; de herstelde benedenkerk en de toren vormden het gehalveerde bedehuis, dat op zijn beurt in 1944 vernield werd ⁽²⁾.

AFB. 37. — Situatieplan van de huidige kerk en de opgegraven romaanse fundamente.

(1) Afbeeldingen op blz. 125 en 127 van De Sint-Kwintenskerk...

(2) Bij de bevolking deed nog het verhaal de ronde dat de kerk vroeger 72 m lang geweest was, hetgeen met de werkelijkheid overeenstemt. E.H. J. Opdendrinck deelt ons daarover het volgende mee : « Daar de grondzuil van 't hoogaltaar, ter plaatse waar het stond, bewaard gebleven is, kunnen we vaststellen dat de middenbeuk van af den voet van den toren tot aan de hoofdinge der oude kerk eene lengte had van 72 meter » De kerk van Oostkerke, blz. 253 (*Biekerf*, XXVI, 1920).

AFB. 38. — Oostkerke (bij Brugge), S. Kwintenskerk. Algemeen opgravingsplan. 1. Funderingen van veldsteen. 2. Baksteen. 3. Bestaande kerk en sakristie. 4. Uitgebroken muren. 5. Gedempte waterloop. 6. Onberoerde klei.